

Marknadshushållningens principer

Socialisterna återkommer ofta med krav på ökad planhushållning. Centraldirigering och planhushållning torde dock inte vara det bästa sättet att lösa vårt lands problem. Pol mag Danne Nordling hävdar att alternativet borde vara en mera konsekvent genomförd marknadshushållning. En sådan innebär att de enskilda människorna själva får besluta om yrke, arbete, konsumtion och sparande. De enskilda företagen, som i allmänhet bäst känner till de lokala förhållandena, beslutar själva om produktion, investeringar och priser. Samordningen sker genom samspelet mellan tillgång och efterfrågan på varor, tjänster och lånemedel.

Det finns principiellt endast två olika sätt för ett utvecklat land att ordna sin ekonomi. Dessa två ekonomiska system är marknadshushållning och planhushållning. Trots att man i Sverige från socialistiskt håll i många årtionden ivrat för införandet av planhushållning, bygger Sveriges ekonomiska system fortfarande på marknadshushållningens principer. I viss mån beror detta på att de traditionella kraven på "planhushållning" som restes efter 30-talets krisår inte avsåg så mycket mer än att statsmakterna skulle bedriva en aktiv stabiliseringspolitik. Därom är alla idag överens.

Nya krav på planhushållning av en annan karaktär började höras i slutet av 60-talet och har sedan dess återkommit med växande styrka. De aktuella kraven på planhushållning riktar sig direkt mot marknadssystemets grundläggande principer såsom prissystemet, marknadskrafternas spel, decentraliseringen av beslutsfattandet och konsumenternas suveränitet. Naturligtvis kritiserar samma personer också produktionssidan i ekonomin. Men då man debatterar arbetsmiljön, ackordssystemet, inkomstskillnaderna och medinflytandefrågorna resulterar detta inte i krav på ökad planhushållning. I stället förordar kritikerna i dessa sammanhang hårdare lagstiftning, gynnande av fackföreningsrörelsen och skärpt beskattning.

Det är förvisso lätt hänt att många anammar stora delar av de socialistiska planhushållningsivrarnas kritik av marknadssystemet. Men den som kunnat undgå att få förutfattade meningar om mark-

nadshushållningens funktionssätt, kan genom att studera grundprinciperna inse varför marknadssystemet måste vara bättre än andra ekonomiska system. På så vis blir det också möjligt att förstå många av dagens ekonomiska problem i Sverige.

Självhushållning

I en grå forntid var befolkningen uppdelad i ett antal storhushåll, som i ekonomiskt avseende var ganska isolerade från varandra. Varje sådant hushåll var i stort sett självförsörjande varför man inte var beroende av handelsutbyte med andra människor. Hushållen var själva hänvisade till att hushålla med de produktionsresurser som stod till förfogande i form av medlemmarnas egen arbetskraft, deras primitiva verktyg, de omkringliggande markerna, boningshus och uthus samt husdjur och boskap. Ett hushåll i ett sådant samhälle kunde självt producera vad som ansågs behövas och självt fatta beslut om när detta skulle konsumeras. Något behov av ytterligare social organisation i form av handelskonventioner, marknader eller kollektiva institutioner förelåg inte i detta samhälle som byggde på självhushållning.

Ett samhälle som inte organiserar sitt ekonomiska liv utanför de enskilda självhushållens ram är helt naturligt mycket fattigt. Människorna sliter hårt från morgon till kväll utan att uppnå så mycket mera än mat för dagen. För att komma ur fattigdomens eländiga tillvaro måste människorna öka produktionen utan att egentligen öka arbetsinsatserna. I förstone verkar detta omöjligt. Men det är likväl

den enda väg på vilken ett fattigt samhälle på egen hand kan förbättra sina levnadsförhållanden. En ökad produktion per individ kan faktiskt uppnås genom specialisering. Specialisering förutsätter naturligtvis arbetsfördelning. En konsekvens av arbetsfördelningen blir att besluten om produktion och konsumtion fattas av olika människor som dessutom ofta vistas på olika platser. Det är uppenbart att ökad arbetsfördelning så småningom ger upphov till ett nytt ekonomiskt system, som är oerhört komplicerat jämfört med självhushållningen.

Arbetsfördelningens problem

I ett komplicerat ekonomiskt system finns ett stort behov av information om förhållandena utanför de enskilda konsumtions- och produktionsenheterna — dvs utanför hushållen och företagen. Hushållen behöver veta vilka produkter som tillhandahålls, och företagen behöver veta vad hushållen önskar konsumera. För att åstadkomma den önskade konsumtionen så billigt som möjligt måste företagen dessutom veta vilka olika maskiner och halvfabrikat det finns som kan användas i produktionen.

Det räcker emellertid inte bara med att hushåll och företag får information om de ekonomiska förhållandena i omgivningen för att deras konsumtions- och produktionsbeslut skall leda till ett väl fungerande ekonomiskt liv i samhället. Alla dessa miljoner olika beslut måste också på något sätt samordnas så att det inte uppstår vare sig brist eller överskott av pro-

duktioner på vissa områden.

I alla ekonomiska system finns också ett behov av att slöseri med de knappa resurserna undviks så mycket som möjligt. På självhushållningens tid var det lätt att vara sparsam eftersom man visste vilka produkter som kostade den största mödan att framställa. Men i ett högt utvecklat system är det någon annan som har framställt varorna som man skall hushålla med. Det finns således också ett behov av information om de olika produkternas knapphetsvärde i förhållande till varandra. Dessutom fordras det i praktiken också något slags stimulans till sparsamhet med de knappa resurserna.

Detta sparsamhetsproblem kan belästras med ett konkret exempel. En person tänker spika upp en hylla på en vägg. För detta ändamål finns spik i olika kvaliteter. Den vanliga, ogalvaniserade järnspiken har givetvis det lägsta knapphetsvärdet medan den rostfria spiken av syrafast specialstål har ett många gånger högre knapphetsvärde. Båda fyller emellertid samma funktion för det aktuella ändamålet. På något sätt bör alltså personen informeras om vilket onödigt slöseri det skulle innebära att använda specialspiken och på något sätt bör personen också få bli intresserad av att följa denna information.

Byråkrati och marknader

Arbetsfördelningens tre stora problem — information, samordning och sparsamhet — kan, som nämntes inledningsvis, lösas med hjälp av två helt skilda metoder. Den

ena metoden innebär att myndigheterna detaljreglerar den ekonomiska verksamheten på administrativ väg. Den andra metoden går ut på att man tillåter företagen och hushållen att mötas i olika sammanhang — på marknader — för att utbyta information och träffa avtal om köp och försäljning.

Den administrativa regleringsmetoden medför att det ekonomiska systemet med nödvändighet blir centraliserat. Därigenom blir också hela samhället centralistiskt och stelbent byråkratiskt, eftersom en samordning på administrativ väg av alla beslut av ekonomisk betydelse fordrar att besluten är förenliga med varandra, vilket endast kan säkerställas genom en stark centralisering.

Marknadshushållning är den naturliga vidareutvecklingen av systemet med självhushållning, vilket var ett decentraliserat ekonomiskt system. Marknadssystemet är därför också decentraliserat. Men ändå kan det lösa arbetsfördelningens tre problem. Decentraliseringen innebär att de enskilda människorna själva får fatta beslut om yrke, arbete, konsumtion och eget sparande inom vida gränser. Beslut om produktion, investeringar och priser får fattas av de enskilda företagen, som i allmänhet bäst känner till förhållandena på platsen. Alla dessa miljoner olika beslut är utspridda i hela ekonomin. Samordningen av dem sker genom samspelet mellan tillgång och efterfrågan på de nyttigheter — varor, tjänster, lånemedel — som besluten gäller. Tillgång och efterfrågan avgör i alla ekonomiska system knapphetsvärdet

på de olika nyttigheterna. Men i marknadssystemet informeras alla om detta värde genom att man sätter pris på nyttigheterna. Genom att priserna i allmänhet avspeglar knapphetsvärdet blir det balans mellan tillgång och efterfrågan och det behövs aldrig uppstå brist eller överskott.

Arbetsfördelningens problem löses

Praktiska erfarenheter visar att informations-, samordnings- och sparsamhetsproblemen ganska tillfredsställande kan lösas med hjälp av marknadssystemet. Däremot har det visat sig att det byråkratiska systemet utan marknader inte klarar av de tre problemen särskilt acceptabelt.

Först gäller det för de producerande enheterna — företagen — att få information om hur människorna värderar olika nyttigheter i förhållande till varandra. Vilka är konsumenternas önskemål eller som det heter med nationalekonomiskt språkbruk: preferenser? Eftersom dessa preferenser till sin natur med nödvändighet är subjektiva — dvs det är bara man själv som vet vad man vill — är det svårt för företagen att få information om dem.

I marknadssystemet går man därför en omväg i denna informationsprocess. Först tillverkas en mindre serie av den nya varan som man tror att konsumenterna kanske är villiga att köpa. Sedan försöker man sälja varan till ett pris som med viss marginal täcker produktionskostnaderna. Flertalet nya produkter som lanseras faller emellertid bort från marknaden, därför att alltför få konsumenter är beredda att betala ett kostnadstäckande pris. Konsu-

menternas makt är på denna punkt total. Företagen kan inte i längden övertala konsumenterna att köpa varor som dessa tycker är för dyra och dåliga. Och varför skulle företagen satsa på dyrbara marknadsföringsåtgärder när det är så mycket lättare att lägga ned tillverkningen av produkten och i stället satsa på något annat. Konsumenterna köper bara vad de själva önskar, och vilka varor detta är kan bara de själva avgöra.

Om man i stället väljer att lösa detta informationsproblem på administrativ väg kan konsumenterna inte få sin inkomst i form av pengar som sedan får disponeras på valfritt sätt. Teoretiskt skulle myndigheterna kanske kunna försöka göra intervjuundersökningar för att få reda på vad konsumenterna önskar sig. Men eftersom man i praktiken inte tillräckligt detaljerat kan tillfråga alla människor skulle tilldelningen av varor bli mycket schablonmässig. Alla skulle få en standardranson av varor och dessa skulle se likadana ut. En enorm byråkrati skulle sedan utvecklas för tilldelning och behovsprövning av extraransoner. Om nya eller förbättrade varor skulle framställas är osäkert, eftersom opinionsundersökningar knappast kan ge någon ledning härvidlag.

Naturligtvis är det föga sannolikt att byråkraterna i ett system utan marknader alls kommer att ens bry sig om opinionsundersökningar. En av de stora drivkrafterna för socialistiskt övertygade personer är ju förvisningen om att vanliga människor inte inser sitt eget bästa. Därför behövs det "medvetna" människor, som uti-

från sina expertkunskaper om vad som "objektivt" är det bästa styr över medborgarna. Socialister talar redan nu om "objektiva behov" och inte om subjektiva önskemål. De socialistiska administratörerna kommer att sätta sig över människornas egna önskemål och i stället genom diktat bestämma vad som skall produceras.

Sålunda kommer företagen i ett administrativt styrt system inte att självmant producera vad byråkraterna önskar och än mindre vad människorna önskar. Myndigheterna måste ge order till varje företag om vilka varor och vilka kvaliteter som skall produceras och vart produkterna skall levereras etc. För att samordna produktionen krävs alltså också en mycket omfattande planering. Denna planering blir mycket komplicerad och resurskrävande, eftersom det inte bara är slutproduktionen som skall styras. Även råvaru- och halvfabrikatframställningen och leveranserna av dessa måste administreras. Det visar sig i praktiken att det blir flaskhalsar och överskott vid en sådan produktionsordning. Kvalitetskontrollen blir lätt också bristfällig. Tendenser uppstår till en orationell diversifiering — d v s företagen försöker själva tillverka sådana halvfabrikat som de behöver men inte kan få genom de administrativa kanalerna. Även onödig och dyrbar transportverksamhet uppstår lätt då akut brist på vissa varor föreligger inom ett visst område. Allt detta medför att man i det administrativa systemet inte kan ta tillvara de knappa resurserna på ett effektivt sätt. Dessutom binds en mängd resurser i den improduk-

tiva byråkratiska apparaten.

I en marknadsekonomi är det konsumenternas efterfrågan som styr inriktningen av produktionen. En ökad efterfrågan resulterar i en ökad tillverkning av de önskade produkterna. Hur detta kan gå till skall illustreras med ett exempel hämtat från tillverkningen av fritidsbåtar.

Båtar av trä och plast

Länge var den enda metoden att bygga småbåtar att göra dem av trä. Sådana båtar fordrar emellertid en noggrann skötsel varje år för att de ej skall angripas av röta. Det fanns därför ett behov av att tillverka småbåtar av ett beständigare material. Genom att göra båtarna av plast kunde detta problem lösas. Till en början var visserligen plastbåtarna litet dyrare än träbåtarna, men detta uppvägdes av att de inte behövde slipas eller målas lika ofta. Alltfler köpare började välja plastbåtarna, vilket hade till följd att båtbyggarna kunde göra längre serier. Eftersom initialkostnaderna i plastbåttillverkningen är höga ledde de långa serierna till avsevärt lägre priser per enhet.

Plastbåtbyggarna behövde aldrig sakna arbete och förtjänsten var god. Träbåtbyggarna upptäckte å andra sidan att de fick allt färre kunder som var villiga att betala sådana priser, att båtbyggarna skulle få en lön som motsvarade löneläget i den övriga industrin. De började därför se sig om efter annat arbete. En del lade ned sina företag och tog anställning i industrin. Andra lärde sig hur man byggde plastbåtar och fick på så sätt del i vinst-

na från plastbåtstillverkningen. Genom en på så vis ökad konkurrens sjönk priserna på plastbåtar ytterligare. Några träbåtbyggare blev emellertid kvar i yrket, eftersom det fanns en liten grupp träbåtsentusiaster bland båtköparna som är villiga att betala de höga priserna.

Resultatet av konsumenternas förändrade efterfrågan blev alltså att plastbåtarnas lönsamhet ökade vilket ledde till en större tillverkning — ett ökat utbud — av sådana båtar. Den minskade efterfrågan på träbåtar ledde till sjunkande lönsamhet i denna bransch vilket medförde att utbudet av träbåtar minskade.

Genom att priserna fritt fick anpassa sig till utbud och efterfrågan blev det inget överskott på träbåtar och brist på plastbåtar. Träbåtarnas relativa knapphetsvärde sjönk då köparna värderade dem lägre på grund av att plastbåtarna ansågs bättre. Om denna utveckling på grund av texten en allmän prisreglering inte hade fått avspeglas i priset på träbåtarna, hade båtbyggarna förletts till att tillverka en mängd dyra träbåtar som konsumenterna inte hade velat köpa med överskott som följd. Träbåtarnas pris skulle texten inte på administrativ väg ha kunnat bestämmas av hur mycket arbete som lades ner på varje båt. I så fall hade ju priserna stigit i takt med de allmänna löneökningarna, och det skulle ha behövts en central myndighet som hade förbjudit billiga plastbåtar för att träbåtarna skulle ha kunnat säljas.

Förändringen av de olika båtarnas priser gav båtbyggarna information om köparnas smak och preferenser så att pro-

duktionen av de två olika typerna av båtar kunde samordnas. Men inte nog med detta. Eftersom båtbyggarna var intresserade av högre inkomster var prisförändringarna inte bara vanlig information. De utgjorde också incitament till samordningen av produktionen, eftersom prisnivån var avgörande för båtbyggarnas inkomster.

De nya priserna på båtarna gav också köparna information om vilken båttyp som var mest resurskrävande, dvs åtgången av material och arbete. Genom att köparna fick veta att plastbåtarna förbrukade mindre av de knappa resurserna kunde samhället bättre hushålla med dessa. Det blev då resurser över som kunde användas till andra ändamål eller till att göra fler båtar än tidigare. Men inte heller för köparna var priserna bara vanlig information. De utgjorde också incitament till sparsamhet med samhällets resurser, eftersom köparna fick inkomster över om de valde de billigare plastbåtarna. Dessa pengar kunde de sedan använda till konsumtion av de produkter som kunde tillverkas med hjälp av de frigjorda resurserna. På detta vis kan samhällets totala resurser utnyttjas effektivare, vilket leder till ökat välbefinnande och kortare arbetstid.

I ett administrativt system blir sparsamhetsproblemen vid hushållandet med de knappa resurserna gigantiska. Utan priser och marknader är det omöjligt att hushålla effektivt. Och om man har priser men dessa inte tillåts avspegla produktens knapphetsvärde blir det ändå värre. Ett sådant prissystem får en direkt sned-

vidande effekt. Den redan förut svåra planeringen, som aldrig kan göras detaljerad nog i brist på tillräckligt många byråkrater, blir nu också vilseledd av de felaktiga priserna. För konsumenterna kan tex för lågt satta matpriser leda till att man, som förekommit i Sovjet, börjar mata svin med matbröd . . .

I ett administrativt system skulle man inte ha kunnat upptäcka att det kunde bli billigare med plastbåtar. Det skulle för övrigt inte heller ha funnits någon stimulans till att göra en sådan upptäckt. Hade man priser som var felaktigt satta skulle dessa kanske visa att det vore omöjligt att någonsin göra plastbåtar billigare än träbåtar.

Arbetsmarknad eller tvångsarbete

Ingen behöver i en marknadsekonomi tvingas att bli tex båtbyggare. Om det inte fanns någon marknad för arbetskraften skulle arbete och inkomster inte ha något samband. Oavsett sysselsättning skulle det då vara nödvändigt att tilldela alla en standardranson varor och tjänster. För att få dessa producerade skulle myndigheterna likaledes få avdela folk till de olika arbetsuppgifterna. Någon valfrihet skulle inte vara möjlig eftersom många i så fall rentav inte skulle välja att överhuvudtaget arbeta. Så länge myndigheterna inte kan konstruera en socialistisk människotyp som redan från barndomen är dresserad till att utan protester underkasta sig kollektivets krav, måste de styrande tillgripa tvång och våld, terror och koncentrationsläger för att människorna skall foga sig i

centralplanernas diktat.

Marknadssystemet ger däremot människorna frihet att välja yrke och anställning inom vida ramar. De ekonomiska incitamenten garanterar att de efterfrågade arbetena verkligen blir utförda. Självfallet uppstår därvid inkomstskillnader. Det är ju dessa skillnader som är nödvändiga för att ett auktoritärt samhälle skall undvikas.

En fri ekonomi förutsätter alltså att människornas arbetsinsatser belönas efter "värdet" av deras arbetsresultat. Men hur skall detta värde bestämmas? I och för sig är det ingenting som hindrar myndigheterna i en centralplanerad ekonomi att reglera lönerna efter sitt eget gottfinnande. Byråkraternas beslut kan sedan legitimeras med hänvisningar till invecklade "vetenskapliga" principer om det "objektivt riktiga" värdet av vars och ens arbetsresultat.

Marknadshushållning innebär i stället att arbetets värde bestäms av alla de andra människornas subjektiva uppfattningar om insatsens och resultatets önskvärdhet. Om vi återvänder till exemplet med båtbyggarna, finner vi att plastbåtbyggarna fick högre lön än träbåtbyggarna trots att de senare uppfyllde en rad krav som brukar ställas på dem som får hög lön. Att bygga en båt av trä är svårare och mer ansvarsfullt än att göra en båt av plast som vilken normalt händig person som helst anses kunna göra om han bara får tillgång till en form (en sk plugg). Träbåtbyggarna hade en mångårig erfarenhet, de hade en lång utbildning bakom sig och de arbetade hårdare och fler timmar

än plastbåtbyggarna. Men ändå blev träbåtbyggarnas inkomster lägre.

Det var kundernas värdering av båtbyggarnas arbetsresultat som avgjorde deras inkomster. Denna subjektiva värdering dominerade helt över alla konventionella lönevärderingsprinciper. Men inom de båda båtbyggargrupperna fanns det naturligtvis vissa skillnader som berodde på att båtbyggarna var olika duktiga att tillverka båtar med respektive metod. Även i dessa fall är det emellertid köparnas värdering som faller utslaget. Ingen köpare är beredd att betala ett högre pris för en träbåt som en nybörjare lagt ner dubbelt så många timmar på, när köparen till normalt pris kan få en likvärdig båt av en mer erfaren byggare. Nybörjarens inkomster blir lägre därför att hans produktivitet — antal byggda båtar per år — är lägre.

Marknadshushållningens inkomstfördelningsprincip skulle kunna sammanfattas med devisen "åt var och en efter hans förtjänst", där förtjänsten avgörs av de vanliga människorna. I denna princip bör också inrymmas möjligheterna att i efterhand, om medborgarna så önskar, genom skatte- och socialpolitiska åtgärder korrigera den inkomstfördelning som direkt åstadkommes på arbetsmarknaden.

Slutligen skall det också framhållas att en väl fungerande marknadshushållning förutsätter att även andra av människornas önskemål än de som uttrycks på vanliga marknader kan tillgodoses på ett effektivt sätt. En fri marknadsekonomi är därför självfallet inte helt oreglerad. Förutom de tidigare nämnda fördelningspolitiska uppgifterna bör myndigheterna också i enlighet med medborgarnas önskemål t ex garantera en allmän rättstrygghet, bedriva en framsynt stabiliseringspolitik och lagstifta om generella ramar för bla näringslivets verksamhet.

Många av Sveriges ekonomiska problem torde ha uppstått genom att myndigheterna försökt korrigera problem, som från början varit begränsade, med regleringsmetoder som satt marknadsmekanismerna ur spel. Resultatet har visserligen varit ett undertryckande av symptomen. Men ingreppen i marknadshushållningens principer har samtidigt lett till oanade negativa konsekvenser på andra håll. Regleringarna har fött missförhållanden som sedan blivit motiv för nya regleringar. Mera planhushållning och centraldirigering är uppenbarligen inte det bästa sättet att föra Sverige framåt. Alternativet borde vara en mer konsekvent genomförd marknadshushållning och decentralisering.